

Комунальний заклад Львівської обласної ради
“Адміністрація історико-культурного заповідника “Давній Пліснеськ”

Інститут археології Львівського національного університету імені Івана Франка

Громадська організація “Підгірці–Шолом”

Studia historia

Андрій Филипчук

ЧИ ІСНУВАЛА ПРИКАРПАТСЬКА ПРАБАТЬКІВЩИНА СЛОВ'ЯН ?

Львів 2018

УДК 94:39](477.83=16)"00":902(367)"04/06"

Филипчук А. М. **Чи існувала прикарпатська прабатьківщина слов'ян?** / Studia historia. – Львів, 2018. – Вип. 2. – 28 с.

В історичній розвідці у науково-популярній формі викладається сучасне бачення прикарпатської прабатьківщини слов'ян. Даються спроби відповідей на питання етнічної належності населення Галичини у другій чверті I тис. н.е. та проблеми походження склавинів – носіїв празької археологічної культури (V–VII ст.).

Комп'ютерний набір, обкладинка та макет: Андрій Филипчук

(у праці частково використано ілюстрації з джерел вільного доступу мережі Internet)

Рецензент: к.і.н., доц. Наталія Стеблій

Науково-популярне видання

*Рекомендовано до друку рішенням Науково-методичної ради
Комунального закладу Львівської обласної ради
“Адміністрація історико-культурного заповідника “Давній Пліснеськ”*

Видано за сприяння **Української Галицької Асамблеї**

© АНДРІЙ ФИЛИПЧУК, 2018
© КЗ ЛОР “АІКЗ “ДАВНІЙ ПЛІСНЕСЬК”, 2018
© ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ ЛНУ ІМ. І. ФРАНКА, 2018
© ГО “ПІДГІРЦІ-ШОЛОМ”, 2018

ЗМІСТ

Вступне слово	4
Прикарпатська версія	6
Звідки походять склавини?	19
Хто проживав у Галичині у другій чверті I тис. н.е.: анти чи склавини?	22
Післямова	27

ВСТУПНЕ СЛОВО

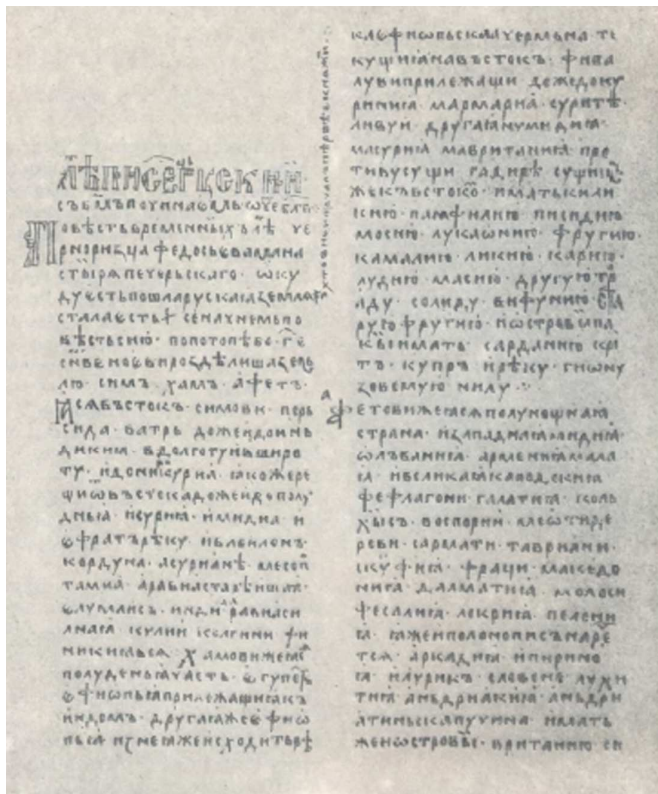

Рис. 1. “Літопис руський” за Іпатським списком.
Перша сторінка. До 1425 р. (за Л. Махновцем).

“...По довгих же часах сіли слов’яни по Дунаєві, де єсть нині Угорська земля і Болгарська. Од тих слов’ян розійшлися вони по Землі і прозвалися іменами своїми...”¹ (рис. 1). Майже тисячу літ назад ці слова записав давньоруський літописець. Вони добре закарбувалися в уяві середньовічних авторів, зокрема польських і чеських хроністів XIII–XV ст., і лягли в основу балканської (дунайської) теорії прабатьківщини наших предків.

Потім появились й інші версії, зокрема **прикарпатська, вісло-одерська, вісло-дніпровська, одеро-дніпровська** та ін.². У їхньому конструюванні важливу роль відігравало розуміння вченими самого поняття прабатьківщини та сутності давньослов’янських племен, їхньої атрибуції з носіями тих чи інших археологічних культур³ різних історичних епох. Як влучно зазначив свого часу дослідник слов’янського етногенезу,

¹ *Літопис Руський* / під ред. Л. Махновця. – К., 1989. – С. 2.

² Інформацію про основні теорії походження слов’ян й хороший виклад їхнього змісту можна почерпнути у працях: Давня історія України в трьох томах / Під ред. П. П. Толочка. – Т. 3. Слов’яно-Руська доба. – К., 2000. – С. 19–25; Баран В. Д. Давні слов’яни. – К., 1998. – С. 6–10; Седов В. В. Происхождение и ранняя история славян. – М., 1979. – С. 7–16.

³ **Археологічна культура** – “штучний”, однак фундаментальний для царини археології, науковий термін. Під ним переважно розуміють певну групу чи комплекс схожих між собою археологічних пам’яток (за рисами матеріальної, духовної культури), що знаходяться на певній території й існували протягом певного історичного проміжку.

видатний український археолог Володимир Баран (рис. 3) “...кожна із наведених вище концепцій, тим більше остання (одеро-дніпровська – підкреслення наше – А. Ф.), яка певною мірою об’єднує попередні – для якогось із етапів розселення чи переселення слов’ян (праслов’ян) – включає і частину областей імовірної слов’янської прабатьківщини. Однак визначити її територіальні межі на кожному хронологічному відрізку й виразити це за допомогою конкретних археологічних культур, побудувавши безрозривну хронологічну колонку, надзвичайно важко.”⁴. З таким твердженням дослідника важко не погодитися.

Ставши однією з найбільш важливих проблем історичної науки, проблема походження слов’ян, однак, не може бути вирішена лише на матеріалах археології. Розв’язання низки її сторін лежить на цілому стику дисциплін. І хоча, над її вивченням й працювало не одне покоління археологів, істориків та філологів та єдиного узгодженого розуміння у цих питаннях досягнути не вдалося. Адже майже кожен фахівець спершу будував дослідження на матеріалах своєї науки, а вже потім “прикрашав” концепцію фактами з інших дисциплін. Так звані інтердисциплінарні напрацювання, які проводить команда вузькоспеціалізованих різнопрофільних фахівців, або ж ерудований у кількох сферах професіонал, рідкість навіть для нашого часу. Отож, як мусимо розуміти, проблема слов’янської прабатьківщини не вирішена по сей час і багато тверджень вчених ще й нині є дискусійними.

У цій розвідці, яка продовжує серію історичних досліджень “**Studia historia**”, ми представимо Шановному Читачеві сучасне бачення академічної науки проблеми появи історичних склавинів, розглянемо версію прикарпатської прабатьківщини слов’ян, а також спробуємо відповісти на питання, хто проживав на теренах Галичини у другій чверті I тис. н.е.: анти чи склавини?

⁴ Баран В. Д. Давні слов’яни. – С. 7.

ПРИКАРПАТСЬКА ВЕРСІЯ

Прикарпатська версія, без сумніву, є одним з найбільш цікавих варіантів відповіді на питання локалізації прабатьківщини наших предків.

Рис. 2. П. Шафарик.

Запропонована ще в сер. XIX ст., вона пережила й певне забуття й своєрідне відродження. Автор теорії – відомий на увесь світ славіст Павел Йозеф Шафарик (рис. 2). Проаналізувавши доступні писемні джерела, а також дані лінгвістики, вчений дійшов висновку, що прабатьківщина слов'ян мала б розміщуватися на теренах сучасної Галичини, Поділля і Волині, тобто, в основному, на території Прикарпаття⁵.

Погляди П. Шафарика значною мірою згодом поділив й відомий лінгвіст Юрген Удольф⁶. Картографувавши найдавніші слов'янські гідроніми Східної, Середньої та Південної Європи, він вказав на регіон Північного Прикарпаття та Верхнє Подністров'я, як на прабатьківщину слов'ян. Висновки Ю. Удольфа підтримав і німецький археолог Карл-Вільгейм Штруве, який вважав, що для вирішення проблеми походження і розселення слов'ян, перш за все треба узгодити археологічні та писемні дані. На його погляд, таким відправним пунктом можуть бути саме старожитності VI–VII ст. з території, окресленої Ю. Удольфом⁷.

⁵ Šafárik P. Slovánské starožitnosti. – Praha, 1837. – 1008 s.

⁶ Udolph J. Zum Stand der Diskussion um Urheimat der Slaven // Beiträge zur Namenforschung. – 1979. – Bd. №. 7. – 14. – S. 1–23.

⁷ Schtruve K.-W. Zur Ethnogenese der Slawen // Starigard/Oldenburg ein Slawischer Herschersitz des Fruhen Mittelalters in Osthostein. – Neumunster, 1991. – S. 9–28.

Такий ретроспективний підхід, як виявилось, є абсолютно вірним кроком у поетапному, поступовому висвітленні тих давніх сторінок слов'янського етногенезу. Адже вживаючи термін *прабатьківщина*, слід розуміти, що мова йде за територію, на якій у давнині спільно проживали слов'янські племена. З часу виділення у індоєвропейському середовищі слов'ян і аж до розселення у V–VII ст., територія їхнього проживання змінювалася: розширювалася, зменшувалася чи зміщувалася... В археологічному вимірі це означає, що ареали поширення тих чи інших археологічних культур епохи бронзи, раннього залізного віку, латенської, римської доби (населення яких інколи пов'язують з давніми слов'янами), й визначають географічні рамки прабатьківщин протягом різних історичних періодів. А в світлі історичного викладу це звучить трішки навіть по-філософськи: прабатьківщин було або кілька, або, як забажаєте, лише одна, однак – “мігруюча”...

Нині вчені справедливо підкреслюють: найбільш впевнено можна говорити про слов'янську етнічну атрибуцію саме археологічних культур V–VII ст. (празько-корчацької, пеньківської, колочинської, дзедзіцької та пам'яток типу Костиш-Ботошани й Іпотешть-Кіндешть-Чурел) (рис. 5). Зокрема, у дослідників майже не виникає сумнівів щодо ототожнення носіїв празької культури з історичними *склавинами*, а пеньківської – з *антами*⁸. З приводу співставлення історичних *венедів* з носіями однієї з зазначених ранньослов'янських культур єдиної думки не має. Зрештою, як й не має єдиного розуміння – чи існували венеди як окрема група

⁸ Баран В. Д. Склавини та анти у світлі нових археологічних джерел // Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян. Збірник наукових статей, присвячених 100-річчю з дня народження Віктора Платоновича Петрова. – К.–Л., 1997. – С. 119–133; Приходнюк О. М. Анты и Пеньковская культура // Древние славяне и Киевская Русь. – К., 1969. – С. 58–69; Седов В. В. Анты // Этносоциальная и политическая структура раннефеодальных славянских государств и народностей. – М., 1987. – С. 16–22; Русанова И. П., Тимошук Б. А. Древнерусское Поднестровье. – Ужгород, 1981. – С. 11–22; та ін.

слов'янського масиву V–VII ст., чи це була радше збірна назва з попередніх віків?⁹ (Трішки важче ідентифікувати венедів античних авторів перших століть н.е. з тогочасними археологічними культурами¹⁰).

Отож, ведучи мову про ту прабатьківщину слов'ян, де вони проживали перед розселенням наприкінці Великого переселення народів (V–VII ст.), іншими словами, говорячи про *останню прабатьківщину*, слід визнати, що усі слов'янські археологічні культури мали різні підоснови формування. Тобто, єдиної (суцільної) території, де народжувалися ті чи інші групи слов'янського світу третьої чверті I тис. н.е. не існувало.

Оскільки нас цікавлять, передусім, терени прикарпатської прабатьківщини, то основною археологічною культурою V–VII ст. тут була *празька (празько-корчацька)*. У час свого “розквіту” вона простягалася на широких просторах від Ельби до Дніпра. Зокрема, займала й Галичину та Південно-Західну Волинь. (А ось на Поділлі, яке частково мало б входити у рамки прикарпатської прабатьківщини, археологічні старожитності празької культури частково накладаються на пеньківські). Пеньківську культуру антив V–VII ст. нині, в принципі, прийнято загалом виводити від старожитностей хронологічно ранішої черняхівської культури II–V ст. (рис. 4)¹¹ Таким чином, здійснюючи історико-археологічний екскурс у темні сторінки нашого минулого, слід з'ясувати, чи були підоснови празької культури Прикарпаття у більш ранніх місцевих черняхівських старожитностях. Тобто, чи були ці землі прабатьківщиною склавинів?

⁹ Баран В. Д. Давні слов'яни. – С. 22; Филипчук А. До питання про місце празьких пам'яток серед синхронних слов'янських старожитностей // Пліснеські старожитності. Збірник наукових праць Адміністрації історико-культурного заповідника “Давній Пліснеськ” на пошану Михайла Андрійовича Филипчука. – Л., 2016. – С. 95.

¹⁰ Баран В. Д. Давні слов'яни. – С. 18–19.

¹¹ Баран В. Д. Витоки ранньосередньовічних слов'янських культур // Археологічні дослідження Львівського університету. – Л., 2002. – Вип. 5. – С. 94–114.

З часу відкриття пам'яток черняхівської культури (II–V ст.) у 1900–1901 рр., більшість вітчизняних учених майже в один голос пов'язували її зі слов'янами, хоча прямого зв'язку з історичними слов'янами довести беззаперечно не могли, хоча б по тій причині, що старожитності V–VII ст. просто не були тоді ще відкриті. Натомість, носіїв черняхівської культури німецькі вчені ототожнювали переважно з давніми германцями¹². Але вже з середини XX ст. ситуація змінилася. Тоді були відкриті слов'янські

Рис. 3. В. Баран.

старожитності, зокрема празької культури. Учені зрозуміли, що весь обширний ареал черняхівських старожитностей не міг бути замешканий “однорідним” слов'янським населенням, а отже не могло й бути єдиної простої схеми етнокультурних в сер. I тис. н.е. Спершу археологи вказали на виразні місцеві особливості матеріальної культури черняхівських пам'яток (Віктор Петров, 1947 р.)¹³, потім висловили

ідею її поліетнічної належності (Петро Третьяков, 1956 р.)¹⁴. А вже згодом почали класифікувати черняхівські старожитності на локальні варіанти (Марія Тіханова, Євгенія Махно)¹⁵, корегувати їх (Алла Сміленко)¹⁶.

¹² Баран В. Д., Гороховский Е. Л., Магомедов Б. В. Черняховская культура и готская проблема // Славяне и Русь (в зарубежной историографии). – К., 1990. – С. 33–36.

¹³ Петров В. П. Походження українського народу. – Регенсбург, 1947. – С. 47.

¹⁴ Третьяков П. Н. Спорные вопросы этнического развития восточных славян // Тез. докл. на сессии ОИН и пленуме ИИМК, посвященном итогам археологических исследований 1955. – Москва-Ленинград, 1956. – С. 7–8.

¹⁵ Тиханова М. А. О локальных вариантах черняховской культуры // Советская археология. – 1957. – № 4. – С. 168–194; Махно Є. В. Знову про локальні варіанти черняхівської культури // Археологія. – К., 1970. – Т. 24. – С. 49–58.

¹⁶ Сміленко А. Т. Слов'яни у Степовому Подніпров'ї (II–XIII ст.). – К., 1975. – С. 45.

Рис. 4. *Ареали археологічних культур II–V ст.
(за В. Бараном, Б. Магомедовим).*

Важливим внеском у подальше вивчення цієї проблеми стало виокремлення В. Бараном т.зв. *верхньодністровського варіанту* серед лісостепової групи пам'яток черняхівської археологічної культури¹⁷.

¹⁷ Баран В. Д. Черняхівська культура (за матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу). – К., 1981. – 263 с.; Його ж. Давні слов'яни. – С. 178–179.

Назва “верхньодністровський” варіант – доволі умовна навіть з власне географічної логіки. Адже його пам'ятки розташовуються й на відтинку середньої течії Дністра й навіть у верхів'ях Західного Бугу; себто, загалом на теренах прикарпатської прабатьківщини. Інколи, синонімами до цього терміну у працях науковців виступають поняття “**дністровська група черняхівської культури**”, “**пам'ятки типу Ріпнів II–Черепин**”, або ж “**Черепин–Теремці**” чи типу “**Куропатників**”.

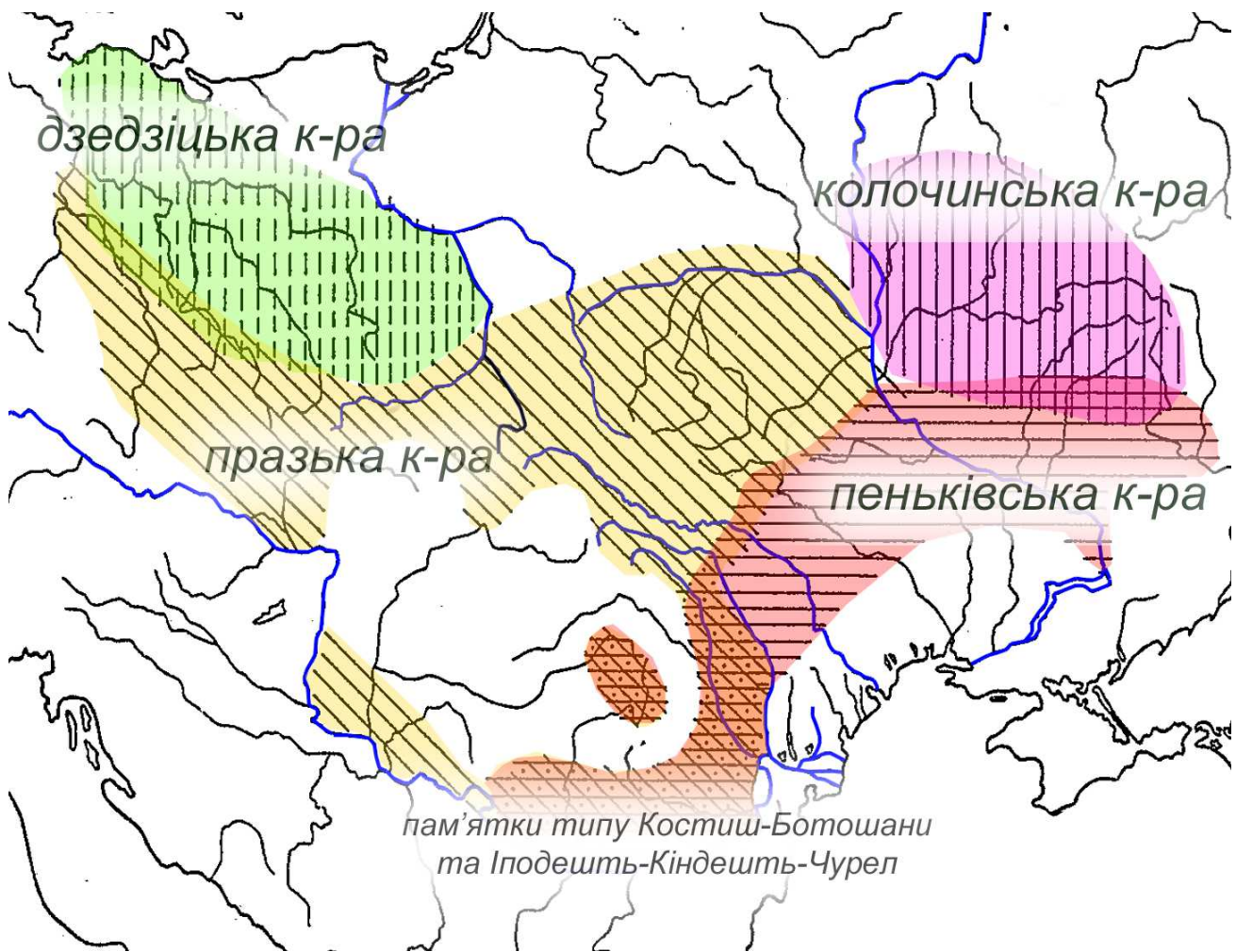

Рис. 5. Карта поширення слов'янських старожитностей V–VII ст.
(за В. Бараном).

Підґрунтям для виділення верхньодністровського варіанту, на думку археолога, слугували кілька вагомих аргументів. *По-перше*, бралися до уваги специфічні риси матеріальної культури цього варіанту, наприклад, наявність на поселеннях римського часу заглиблених жител, у т.ч. й із печами-кам'янками – такі ж, які були й у ранніх слов'ян V–VII ст.; зверталася увага на давню кераміку, окремі серії виробів з якої також мали риси ранньослов'янського часу¹⁸. *По-друге*, вчений акцентував на підосновах формування верхньодністровського варіанту: виводив його з

¹⁸ Баран В. Д. Черняхівська культура... – С. 163–166; Його ж. Давні слов'яни. – С. 263.

волино-подільської групи пам'яток¹⁹ (відома також під назвою зубрицької культури, яку її відкривач Денис Козак ототожнював з історичними венетами²⁰). *По-третє*, висвітлювалися генетичні зв'язки варіанту із пам'ятками празької культури. При цьому, акцентувалася увага на спільних рисах матеріальної культури, а особливо – на тих древніх поселеннях, де археологи зафіксували два культурні шари²¹: черняхівський та празький (тобто на так званих пам'ятках “перехідного” типу)²².

Фактично, зусиллями В. Барана значною мірою вдалося “реабілітувати” призабуту версію прикарпатської прабатьківщини слов'ян. Адже дослідник, у міру можливостей, на археологічних джерелах підтверджував історичні та лінгвістичні розробки попередників. Згодом, подібні погляди з приводу походження празької культури почали висловлювати багато сучасників (Олег Приходнюк, Ліана Вакуленко, Борис Тимощук, Іон Винокур, Володимир Цигилик та ін.) й наступників В. Барана (Богдан Строць, Тарас Милян, Андрій Скиба, Ярослав Онищук та ін.)²³.

¹⁹ *Етнокультурная карта Украинской ССР.* – К., 1985. – С. 33–34.

²⁰ Більш детально про це див. у: Козак Д. Н. Венеди. – К., 2008. – 470 с.

²¹ **Культурний шар** – це верства ґрунту, насичена слідами діяльності людини.

²² Баран В. Д. Черняховская культура и сложение раннесредневековых славянских древностей // Познейшие судьбы Черняховской культуры. – Камянець–Подольский, 1981. – С. 3–5; *Его же*. Сложение славянской раннесредневековой культуры и проблема расселения славян / Славяне на Днестре и Дунае. – К., 1983. – С. 5–48; *Його ж*. Становлення ранньосередньовічних слов'янських культур та основні шляхи розселення слов'ян // Записки Наукового Товариства імені Т. Шевченка. – Л., 1993. – Том ССХХV. – С. 59–86; *Його ж*. Черняхівська культура та слов'яни // Слов'яни у первісності і ранньому середньовіччі. – К., 2011. – С. 24–38; та ін.

²³ Див. у: Филипчук А. Проблема походження старожитностей празького типу: стан та перспективи дослідження // Наукові студії. Історико–краєзнавчий музей м. Винники. – Львів-Винники, 2013. – Вип. 6. – С. 271–274.

Отож, Південно-Західну Волинь (верхів'я Західного Бугу) та Прикарпаття (Верхнє, частково Середнє Подністров'я), вчені майже до останніх пір фактично визначали як зону, де формувалися племена історичних склавинів. Саме звідти у сер. I тис. н.е. останні й рушили на південь до Дунаю, на захід до Ельби, а згодом розширили свій ареал розселення у північному та східному напрямках²⁴.

Чи всі дослідники були згодні з таким баченням? Звісно ж ні. У питаннях слов'янського етногенезу ніколи й не могло бути єдиного узгодженого тлумачення. Ось до прикладу: зовсім інші думки висловлювали радянські вчені Валентин Сєдов та Ірина Русанова, які вважали, що витoki пражської культури склавинів можна шукати у старожитностях пшеворської культури (II ст. до н.е. – V ст. н.е.). Проте, видима різниця у матеріальній культурі пражських і пшеворських старожитностей не дозволяла стверджувати факт прямого генетичного зв'язку. Саме тому, археологи намагалися поділити пшеворські старожитності на регіони (В. Сєдов)²⁵ чи елементи (І. Русанова)²⁶, з виділенням серед них слов'янських комплексів. Ми не будемо деталізувати аргументацію І. Русанової та В. Сєдова, а також аналізувати її на предмет слабких сторін. Для свого часу це було доволі вичерпно здійснено низкою їхніх сучасників²⁷.

²⁴ Мончинська М. Велике переселення народів. Історія неспокоїної епохи IV–V ст.. – К., 2009. – С. 327–336; Баран В. Д. Слов'яни у процесах Великого розселення народів // Слов'яни у первісності і ранньому середньовіччі. – К., 2011. – С. 18–23.

²⁵ Сєдов В. В. Происхождение и ранняя история славян. – М., 1979. – С. 53–74, 116–117.

²⁶ Русанова И. П. Этнический состав носителей пшеворской культуры // Раннеславянский мир. Материалы и исследования. – М., 1990. – С. 119–135.

²⁷ Баран В. Д. Пражская культура Поднестровья (по материалам поселений у с. Рашков). – С. 58–59, 60, 69; Щукин М. Б. О некоторых проблемах черняховской культуры и происхождения славян (по поводу статей Е. А. Рикмана, И. С. Винокура, В. В. Седова и И. Вернера) // Советская археология. – 1975. – №4. – С. 63–67.

Наукова спільнота вбачала маловірогідними думки про зв'язки вісленського (“слов'янського”) регіону або ж окремих слов'янських компонентів пшеворської культури із празькими старожитностями. Не останню роль при цьому відіграв не лише аналіз археологічних, але й писемних джерел. Адже, в т.ч. й згідно відомих нині писемних даних, Вісло-Одерське межиріччя у пізньоримський час заселялося вандалами та лугіями²⁸.

По іншому на проблему генезису історичних слов'ян дивилися Йоахим Вернер²⁹, Петро Третьяков³⁰, Казимир Годловський³¹, Міхал Парчевський³² та ін. Вони вважали, що витоки ранньосередньовічних старожитностей в т.ч. празької культури, слід шукати в районі поширення київських та пізньозарубинецьких пам'яток верхньої течії Дніпра. В усякому разі, празькі пам'ятки верхніх течій Дністра та Західного Бугу, за вдалим висловом відомого київського археолога Ростислава Терпиловського, носять архаїчний “лісовий характер”, тобто ведуть своє походження від північних старожитностей лісової зони (скоріш за все басейну Прип'яті, чи суміжних теренів). При цьому, вчений також вказував, що київська культура була своєрідним ядром, навколо якого сформувалися в першу чергу колочинські та пеньківські старожитності, а також певною мірою й празькі пам'ятки³³.

²⁸ Див. у: Мончинська М. Велике переселення народів. Історія неспокоїної епохи IV–V ст. – С. 96.

²⁹ Werner J. Zur Herkunft und Ausbreitung der Anten und Sklavenen // Actes du VIII CISPP. – Beograd, 1971. – S. 243–252.

³⁰ Третьяков П. Н. Фино–угры балты и славяне на Днепре и Волге. – Москва–Ленинград, 1966. – С. 301–302.

³¹ Godłowski K. Z badan nad zagadaniem rozprzestrzenienia slowian w V–VII w. – Kraków. – 1979. – S. 7–27.

³² Parczewski M. Najstarsza faza kultury wczesnoslowiańskiej w Polsce. – Kraków, 1988. – S. 105–108.

³³ Терпиловский Р. В. Наследие Киевской культуры в V–VI вв. // Archeologia o poczatkach Slowian, pod red. P. Kaczanowskiego i M. Parczewskiego, Kraków 2005. – S. 387–402.

Однак, ми не помилимося, якщо підкреслимо: до останніх пір концепція В. Барана таки домінувала у сучасній історичній науці. Вона заклала хороший фундамент у вивченні зазначеного питання, дала достатній поштовх для наступних археологічних й історичних студій.

Щоб не губити читача у тій гущі гіпотез й версій, вкажемо й відмінне бачення цих проблем. Так, не зважаючи на солідну джерельну базу та доволі актуальні інтерпретації учених, нині, на наш погляд, ще зарано говорити про беззаперечну локалізацію “ядра” праської культури, а отже й “прикарпатської” прабатьківщини склавинів. Чому ж? *По-перше*, наявність “ранньослов’янських елементів” у старожитностях черняхівської культури може відображати своєрідний результат вивчення недостатньо стратифікованих комплексів, аніж реальний стан справ³⁴. *По-друге*, схожа ситуація притаманна й для певних “реліктів” матеріальної культури римського часу у ранньослов’янських старожитностях, а також для інтерпретації історичного розвитку пам’яток “перехідного” типу. Стосовно останніх, то вони, на нашу думку, являють собою прості двошарові поселення³⁵. Щоб пересічний читач зрозумів у чім діло, вкажемо, що Б. Тимошук свого часу також виділяв пам’ятки “перехідного” типу від культури карпатських курганів II–V ст. Верхнього

³⁴ Більш детально про це див. у: *Филипчук А. М.* Деякі теоретико–методологічні аспекти формування джерельної бази праських селищ Верхнього, Середнього Дністра та Верхнього Прута (польові роботи др. пол. XX ст.) // *Археологічні студії*. – Київ–Чернівці, 2014. – Вип. 5. – С. 183–199.

³⁵ *Филипчук А. М.* Деякі аспекти хронології праських старожитностей Південно–західної Волині та українського Прикарпаття // *Вісник Інституту археології*. – Л., 2012. – Вип. 7. – С. 33–58; *Його ж.* Проблема походження старожитностей праського типу: стан та перспективи дослідження. – С. 271–274; *Його ж.* Деякі теоретико–методологічні аспекти формування джерельної бази праських селищ Верхнього, Середнього Дністра та Верхнього Прута (польові роботи др. пол. XX ст.). – С. 183–199.

Попруття до місцевих старожитностей празької культури за методикою, схожою до підходів В. Барана³⁶. Методика начебто спрацювала, однак, як стало відомо згодом, Попруття у пізньоримський період не замешкувалося слов'янським населенням³⁷, а тому генетичних зв'язків на подібних пам'ятках “перехідного” типу в принципі бути не повинно.

Аналіз екологічних ніш поселень римського й середньовічного часу Подністров'я, проведений Наталією Стеблій, вказує на їхню відмінність (!)³⁸. Дослідниця також вважає, що *“відмінні екологічні ніші, перш за все, свідчать про різні структури господарської діяльності і, як наслідок, можуть асоціюватися з різними етнокультурними спільнотами”*³⁹.

Про схожі речі свідчать й закономірності переселенських процесів ранніх слов'ян. Так, під час міграцій слов'яни вибирали собі для розташування поселень такі місця, географічні й ландшафтні характеристики яких, були притаманні для їхньої попередньої локалізації. Це дозволяло у т.ч. зберігати усталену модель господарства. І ось, що важливо, близька ресурсна зона й ландшафт празьких поселень Подністров'я є схожими до тих, що притаманні аналогічним селищам на Волині. Отож, розгадку слід мабуть

³⁶ Тимошук Б. А., Кулиниченко Л. Г. Кодын – славянское поселение переходного периода // Археологический открытия 1971 г. – 1972. – С. 368–369; Тимошук Б. О. Слов'яни Північної Буковини V–IX ст. – К., 1976. – С. 31.

³⁷ Вакуленко Л. В. Українські Карпати у пізньоримський час. – К., 2012. – С. 215–218.

³⁸ Стеблій Н. Топографія поселень Верхнього Попруття і Верхнього Подністров'я в другій чверті I тис. н.е. (постановка проблеми) // Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст. – Чернівці, 2000. – С. 238–241; Її ж. Система заселення Верхнього Подністров'я та Верхнього Попруття у III–VII ст. н.е. (за даними археології): дис. ... кандидата іст. наук. – К., 2007. – 231 с.; Її ж. Система заселення Дністро–Прутського межиріччя у III–VII ст. н.е. // Тези міжнародної наукової конференції “Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя”. – Чернівці, 2009. – С. 67–68; та ін.

³⁹ Стеблій Н. Природне середовище в процесах заселення Північно–Західної України (I ст. до н.е. – середина I ст. н.е.) // Вісник інституту археології. – Л., 2006. – Вип. 1. – С. 22.

шукати на стику двох регіонів⁴⁰. І тут, до розв'язки цього питання нас наближує аналіз рівня освоєння Прикарпаття склавинами у V–VII ст. У той час населення празької культури селилося передусім поблизу великих та середніх рік (“низина” топографія)⁴¹. Повномасштабне освоєння ландшафтів верхньої, середньої течії Дністра (по невеликих ріках, струмочках – “височинна” топографія) нащадками склавинів відбулося дуже пізно – з поч. IX ст.⁴². Схожі процеси колонізації нових просторів слов'янами проходили за подібною моделлю на усіх територіях, зайнятих поселеннями празької культури⁴³, або інших старожитностей⁴⁴.

Чому носії райковецької культури (нащадки склавинів) повноцінно освоїли ландшафти Прикарпаття так пізно? Про що це говорить? На наше переконання, це в черговий раз вказує: Прикарпаття не було прабатьківщиною склавинів у пізньоримський час. Інакше б їхні нащадки освоїли ці терени значно раніше аніж на поч. IX ст.⁴⁵

⁴⁰ *Филипчук А.* Міграційні процеси слов'ян V–VII ст. у Верхньому, Середньому Подністер'ї та Верхньому Попрутті (за матеріалами стаціонарних і розвідкових досліджень) // Вісник Інституту археології. – Л., 2010. – Вип. 5. – С. 76.

⁴¹ *Филипчук А. М.* Прикарпатська прабатьківщина слов'ян перед їхнім розселенням у V–VII ст. // Вісник Інституту археології. – Л., 2011. – Вип. 6. – С. 54–58; *Його ж.* Ранньослов'янські пам'ятки Верхнього та Середнього Подністров'я в контексті міграційних процесів // Наукові студії. Історико–краєзнавчий музей м. Винники. – Львів–Винники, 2011. – Вип. 4. – С. 45–47.

⁴² *Филипчук М.* Райковецька культура в українському Прикарпатті: хронологія і періодизація // Вісник Інституту археології. – Л., 2008. – Вип. 3. – С. 97–98.

⁴³ *Galuska L.* Slovane. – Brno, 2008. – S. 16–17; *Wehner D.* Stodorania. Struktury osadnicze stodoran i ich przemiany we wczesnym sredniowieczu (VII–poł. XII w.) // Наукові студії. Історико–краєзнавчий музей м. Винники. – Львів–Винники, 2010. – Вип. 3. – С. 92–99.

⁴⁴ *Кравченко Н. М.* Исследование славянских памятников на Стугне // Славяне и Русь. – К., 1979. – С. 74–92.

⁴⁵ *Филипчук А.* Ранньослов'янські пам'ятки Верхнього та Середнього Подністров'я в контексті міграційних процесів. – С. 43.

Коротко підсумуємо викладене. На сьогодні є різні погляди на питання походження празької культури склавинів, як й відповідно й різне відношення до “прикарпатської” прабатьківщини. В той час як одні вчені твердять автохтонність склавинів на Прикарпатті, інші говорять, що сюди вони прийшли у результаті міграцій. І тут аргументів “за”, можна відшукати стільки ж як “проти”... Однак, хтось таки мав би бути правим, а хтось – помилятися у своїх поглядах.

Щоб трішки заінтригувати читача, вкажемо, що представники обох наукових “таборів” є певною мірою по своєму праві. І такі слова – зовсім не спроба механічного конструювання бачення тих складних етнокультурних процесів, коли мають місце спроби відшукати “золоту середину” серед протилежних поглядів. Істина, на наше переконання, ніколи не лежить по середині... Вона є там, де й має бути. І наше завдання, хоча б поближче до неї добратися...

ЗВІДКИ ПОХОДЯТЬ СКЛАВИНИ?

Як ми вже змогли переконатися, автохтонний підхід до вивчення витоків празької культури Прикарпаття має багато нез'ясованих аспектів. Зовсім протилежні погляди викладаються у “міграціоністських” напрацюваннях, які, як це часто буває, не так вже й легко довести без належної археологічної джерельної бази. А проте, останнім часом ситуація дещо змінилася. На цей раз шальки терезів схилилися у бік “міграціоністів”. Відносно недавно російський археолог Ігор Гавритухін представив цікаву й, як нам видається, доволі наближену до дійсності, концепцію північнішого походження празької культури склавинів. Головну роль тут відіграло вивчення хронології. Якщо найбільш ранні празькі пам'ятки у Прикарпатті датуються сер. V ст., то відшукавши матеріали т.зв. “нульової фази” (IV ст. – сер. V ст.) празької культури на півночі України – півдні Білорусії (в основному, на теренах Полісся, схожих фізико-географічних районів Житомирщини й Північної Київщини⁴⁶), археолог змінив акценти у векторах міграцій склавинів й локалізації ядра формування празької культури. Основа концепції вченого базована на вивченні ранніх комплексів з поселень Острів⁴⁷, Тетерівка⁴⁸, Петриків⁴⁹ та ін. Тут, на переконання І. Гавритухіна, вдалося віднайти не лише найбільш архаїчну кераміку празького типу, але й деякі інші добре

⁴⁶ Гавритухин И. О. Начало великого славянского расселения на юг и запад // Археологічні студії. – 2000. – №1. – С. 82–83; Томашевский А. П., Гавритухин И. О. Славянское поселение Тетеревка–І. – С. 7.

⁴⁷ Егорейченко А. А. Поселение у д. Остров Пинского р–на Брестской обл. // Archaeoslavica. – 1991. – № 1 – С. 61–82.

⁴⁸ Томашевский А. П., Гавритухин И. О. Славянское поселение Тетеревка–І.

⁴⁹ Вяргей В., Трымер В. Раннеславянское паселішча Петрыкаў–2 на р. Прыпяць // Гістарычна–археалагічны зборнік. – Мінськ, 2003. – № 18.

датовані речі⁵⁰. Значною мірою позиції дослідника розділяє нині білоруська вчена Валентина Вяргей⁵¹, яка визначає хронологію пражських старожитностей Білоруського Полісся в рамках IV – поч. VII ст., а самі терени включає в регіон формування пражської культури склавинів.

Виходить, що склавини все ж прийшли на терени Західного Побужжя, Верхнього й Середнього Дністра з більш північних областей Полісся. Як же цей процес міг відбуватися? На думку І. Гавритухіна, наприкінці римського часу слов'янські групи пересувалися з Волині на Середній Дністер, де вступали у контакт з місцевим населенням черняхівської культури. Протягом усього V ст. мало місце поступове освоєння правобережжя Середнього Дністра і Верхнього Прута, яке супроводжувалося асиміляціями груп місцевого населення, що пов'язані насамперед з носіями культури карпатських курганів⁵².

Однак, якої форми в такому випадку набули б схожі пересування: інфільтрація (“просочення”), чи масова міграція склавинів при наявному автохтонному населенню верхньодністровських старожитностей? Судячи з невеликої кількості ранньослов'янських елементів на фіналі черняхівської культури, якими нині оперують археологи, можемо наразі

⁵⁰ Гавритухин И. О. Комплексы пражской культуры с датирующими вещами // *Archeologia o początkach słowian.* – Kraków, 2005. – S. 401–461; *Его же.* Хронология пражской культуры Белорусского Полесья // *Гістарычна–археалагічны зборник.* – Мінск, 2003. – № 18. – С. 123–138.

⁵¹ Вяргей С. В. Пражская культура в Беларуси // *Archeologia o początkach słowian.* – Krakow, 2005. – S. 487–502.

⁵² Гавритухин И. О. Начало великого славянского расселения на юг и запад. – С. 83; *Его же.* Финал традиций культур римского времени в Восточном Прикарпатье // *Die spatromische Kaiserzeit und die fruhe Volkerwanderungszeit in Mittelund Osteuropa.* – Łódź, 2000. – S. 261–324; *Его же.* Взаимоотношения славянских и восточногерманских народов во второй половине V – начале VI в. // *Чтения, посвященные 100-летию деятельности Василия Алексеевича Городцова в Государственном Историческом музее: Тезисы конференции.* Часть II. – М., 2003. – С. 109–113.

розглядати варіант інфільтрації. Та чи є вона можливою з огляду на зміст процесів переселення носіїв празької культури? Адже населення, швидше за все, мігрувало не окремими малими сім'ями, а селищами, зберігаючи при цьому великі патріархальні сім'ї⁵³. Натомість, говорити про масовий наплив празького населення на фіналі черняхівської культури – це означає шукати окремі поселення без слідів іноплеменників-автохтонів. А такі селища мали б існувати з огляду на відмінну топографію (а отже й господарство) празької і черняхівської культур досліджуваного регіону. Мабуть, відповіді на такі актуальні й важкі питання вчені дадуть лиш після подальших скрупульозних археологічних досліджень...

У будь-якому випадку, склавини, як це виглядає нині, все ж мігрували з Полісся...

⁵³ *Филипчук А.* Міграційні процеси слов'ян V–VII ст. у Верхньому, Середньому Подністер'ї та Верхньому Попрутті... – С. 74–75.

ХТО ПРОЖИВАВ У ГАЛИЧИНІ У ДРУГІЙ ЧВЕРТІ І ТИС. Н.Е.: АНТИ ЧИ СКЛАВИНИ?

Анти чи склавини замешкували Прикарпаття у другій чверті І тис. н.е. ? Ми не дарма задаємо це питання, адже у відповіді, мабуть, ховається своєрідна розгадка, яка ще на крок наблизить нас до вивчення проблеми прикарпатської прабатьківщини слов'ян.

Почнемо з того, що багато радянських і російських істориків⁵⁴ вслід за В. Седовим⁵⁵ пов'язували слов'янське населення V–VII ст. Прикарпаття і окремих суміжних теренів не зі склавинами, а саме з антами, які своїми коренями, тут ніби то сягали попередньої історичної доби. Дані археології, звісно ж, цьому суперечать й вказують на склавинів. Однак, доля раціональності у напрацюваннях згаданих вчених все ж є. Адже відкидаючи зв'язок празької культури склавинів Подністер'я й Південно-Західної Волині з місцевими пам'ятками римського часу (II–V ст.), ми не можемо спростовувати прикарпатську теорію повністю. Справа ось у чому. Носії празької культури на теренах верхів'їв Західного Бугу та верхньої, середньої течії Дністра все ж прийшли з півночі. Але хто ж тоді проживав перед ними у др. чв. І тис. н.е. на Прикарпатті? Археологічні

⁵⁴ *Иванова О. В., Литаврин Г. Г.* Славяне и Византия // Раннефеодальные государства на Балканах VI–XII вв. – М., 1985. – С. 37–38; *Королюк В. Д., Литаврин Г. Г., Флоря Б. Н.* Древняя славянская этническая общность // Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. – М., 1982. – С. 15–17; *Алексеев С. В.* Славянская Европа V–VI вв. – М., 2008. – С. 208–209.

⁵⁵ *Седов В. В.* Анты // Этносоциальная и политическая структура раннефеодальных славянских государств и народностей. – М., 1987. – С. 16–22.

джерела⁵⁶ досить добре засвідчують, що матеріальна культура населення пізньоримського часу у верхів'ях Західного Бугу, на Верхньому й Середньому Дністрі, в цілому схожа до культури носіїв черняхівських пам'яток Середнього Подніпров'я. Оскільки на Подніпров'ї у II–V ст. мешкали анти, то чи не логічно допустити, що у тогочасі анти замешкували й Прикарпаття?⁵⁷

Окреслений стан справ, на наш погляд, диктує наступну картину початкового етапу міграційних процесів на Прикарпатті й у Південно-Західній Волині. Перед приходом сюди (з північніших територій, ймовірно із Волині) носіїв празької культури – *склавинів*, місцеві терени покинуло населення верхньодністровського варіанту черняхівської культури. Вони, як і пізніші носії празьких старожитностей, прямували в основному на південь, використовуючи при цьому такі водні артерії як Дністер, Прут та Сірет. Згодом, сюди з районів Полісся просунулися носії празької культури. Деяке накладання їхніх міграційних шляхів на терени проживання носіїв верхньодністровських старожитностей стало причиною деформації наших уявлень про початковий етап переселенських процесів регіону, оскільки розчленувати старожитності зламу римської та

⁵⁶ *Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды)* / Под. ред. Ауліха В. В., Свешникова И. К., Цыгылыка В. Н. и др. Отв. ред. Черныш А. П. – К., 1990. – С. 48–53; *Баран В. Д.* Черняховская культура и сложение раннесредневековых славянских древностей. – С. 18–61, 75–103.

⁵⁷ Слід ще раз пригадати цікаву річ, про яку вже йшлося вище: верхньодністровський варіант черняхівської культури сформувався на основі волино-подільської групи пам'яток, носіїв яких Д. Козак асоціював з *венедрами*. Чи означає це, що населення верхньодністровського варіанту теж можна пов'язувати з венедрами? Чи існували венеди як група племен слов'янського світу у IV – сер. V ст.? Сказати однозначно тут важко. Тому, населення верхньодністровського варіанту черняхівської культури ми наразі умовно означили як антив.

середньовічної доби не завжди дозволяла методика польового пошуку др. пол. XX ст.⁵⁸

Отже, значна частина Прикарпаття у пізньоримський час доводилася прабатьківщиною, тим племенами, що їх, на наш погляд, можна співвіднести з антами... Однак, *чи були анти слов'янами?* Відповісти на це питання, на перший погляд, не важко. Підняти хоча б писемні пізньоантичні та візантійські джерела. А проте, це лише на перший погляд... І все це тому, що є різне розуміння сутності слов'янського світу як тр. чв. I тис. н.е., так і ранішого римського періоду. Ми не будемо заглиблюватися тут у всі нюанси цього питання. Вкажімо лише, що у науковій літературі шановний читач знайде різні погляди з цього приводу: від ототожнення антив з предками українського народу (Михайло Грушевський⁵⁹) до піддавання сумніву їхньої слов'янської належності (Ірина Русанова⁶⁰, Ігор Гавритухін⁶¹). Останні судження пояснюються у тому числі тим, що лише пам'ятки празької культури, носії яких справедливо ототожнюються зі склавинами, мають беззаперечне генетичне продовження у райковецьких старожитностях VIII–X ст. Етнічна інтерпретація решти ранньослов'янських культур, що тією чи іншою носять слов'янський характер, є предметом значних дискусій. З іншої сторони, виглядає так, що витоки колочинських і пенківських старожитностей ще можна простежити у більш ранніх культурах попередніх періодів, чого не скажемо про походження пам'яток празького типу.

⁵⁸ Див. у: *Fylypčuk A.* O pitanju početne etape slavenskih migracija gornjim tokom Zapadnog Buga te Gornjim i Srednjim Podnistrov'jem // *Ukrajinski Karpati: etnogeneza–arheologija–etnologija. Zbornik radov (prijevod s ukrajinskoga).* – Zagreb, 2014. – S. 71–94.

⁵⁹ *Грушевський М. С.* Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. – К., 1904. – Т. 1. До початку XI віка. – С. 153–157.

⁶⁰ *Русанова И. П.* Славянские древности VI–VII вв.. – М., 1976. – С. 85–112.

⁶¹ *Гавритухин И. О.* Начало великого славянского расселения на юг и запад. – С. 72.

Не можна оминати й цікаві процеси своєрідної “слов’янізації”⁶² регіонів, які межують з Прикарпаттям. Йдеться, насамперед, про колонізацію носіями празьких старожитностей пеньківської і колочинської культур. Ще І. Русанова писала про зміну у бік празької, матеріальної культури на пам’ятках пеньківського типу з кін. VI ст., і лише з тих пір їхніх носіїв вчена розглядала як слов’ян⁶³. Подібні процеси проходили й у лісовій та лісостеповій зонах Дніпровського Лівобережжя в кін. VII – на поч. VIII ст.⁶⁴ Поширення ж достовірно слов’янських старожитностей з рубежу VII/VIII ст. спостерігається і в центральній частині Лівобережжя Прип’яті⁶⁵.

З іншого боку, проникнення рис матеріальної культури празьких пам’яток у середовище, наприклад, пеньківських старожитностей, інколи розглядають як звичайне розповсюдження впливів склавинів на землі антів⁶⁶. Але на наш погляд, якщо навіть не відкидати слов’янську інтерпретацію колочинської і пеньківської культур, все ж, етнічний облік їхніх носіїв не в останню чергу був змінений саме завдяки поширенню сюди старожитностей празької культури чи хоча б їхніх впливів.

* * *

⁶² На думку відомого київського археолога Наталії Абашиної, більш правильно у даному випадку вживати термін “склавінізація”, не відкидаючи таким чином права колочинських і пеньківських пам’яток V–VII ст. на слов’янську етнокультурну інтерпретацію.

⁶³ Русанова І. П. Славянские древности VI–VII вв. – М., 1976. – С. 85–112.

⁶⁴ Горюнов Е. А. Ранние этапы истории славян Днепровского Левобережья – Ленинград, 1981. – С. 47, 94; Ляпушкин И. И. Славяне Восточной Европы накануне образования древнерусского государства. – Л., 1968. – С. 8.

⁶⁵ Перхавко В. Б. О раннесредневековых памятниках V–VIII вв. в центральной части Левобережья Припяти // Археологічні студії. – Київ–Чернівці, 2000. – Вип. 1. – С. 170.

⁶⁶ Баран В. Д., Баран Я. В. Історичні витоки українського народу. – К., 2005. – С. 65.

Отож, у трактуванні сутності слов'янського світу I тис. н.е. єдиної думки не існує. Якщо антів пізньоримського часу й раннього середньовіччя можна ідентифікувати як слов'ян, то слід визнати: Прикарпаття у пізньоримський період і справді було для них прабатьківщиною...

Анти, на нашу думку, цілком можливо й не були слов'янами у істинному розумінні того слова. Вони могли мати спільне зі склавинами (слов'янами) походження, однак їхні історичні долі сильно розійшлися. А в цілому, Прикарпаття не можна розглядати, як прабатьківщину для *склавинів*, яких нині по праву прийнято вважати *предками українського народу*⁶⁷. Прикарпаття – це місце одного з останніх осідків споріднених до наших предків племен...

⁶⁷ Баран В. Склавини – предки українського народу // Галицько–Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Тези доповідей та повідомлень. Міжнародна наукова конференція. Галич, 19–21 серпня 1993 р. – Л., 1993. – С. 5–6.

ПІСЛЯМОВА

Тож чи було Прикарпаття прабатьківщиною усього масиву антів та склавинів, що розселилися по просторах Центрально-Східної Європи? Звісно, що ні. Празька культура склавинів, пеньківська антів, а також колочинська та ін. раннослов'янські старожитності формувалися на основі окремих культур римського часу. Єдиної прабатьківщини, як спільної території проживання слов'янського масиву тоді просто не існувало. На Прикарпатті ж, де у V–VII ст. проживали склавини – носії празької археологічної культури, ситуація була ще більш цікавою та складною. Адже тут у римський час ще мешкало населення, дуже близьке до синхронних мешканців Подніпров'я, антів. Це населення мігрувало з Прикарпаття у південного напрямку (до Дунаю) ближче до пер. пол. V ст. Його місце майже відразу тоді зайняли склавини, які прийшли з північних областей сучасної України та півдня Білорусії. А далі останні мігрували на південь (накладаючись частково на шляхи попередників), й на захід – до Ельби, залишаючи по собі вже позбавлені від пеньківських елементів пам'ятки празької археологічної культури.

Втім, така концепція, представлена до уваги Шановного Читача – лише одна з версій тих складних етнокультурних процесів, що мали місце у I тис. н.е. на наших теренах. Так воно у дійсності виглядало чи ні – підкажуть наступні польові археологічні дослідження й нові студії у царині ранньої історії слов'ян.

І, зрештою, немає в тім біди, що ареал, який окреслює прикарпатська прабатьківщина, може бути всього лиш територією, куди найшвидше з істинної прабатьківщини перед розселенням у V–VII ст. прийшли наші предки – склавини... Наші землі все одно, як мінімум, півтори тисячі років тому замешкувалися слов'янами. Тут, опісля міграційних процесів, настало внутрішнє державотворення у результаті якого закладалися підвалини нашої державності. Цього більш ніж достатньо, щоб сказати, що ми великою мірою є автохтонами на нашій землі...

Науково-популярне видання

Андрій Михайлович Филипчук

Чи існувала прикарпатська прабатьківщина слов'ян ?

“**Studia historia**” – серія науково-популярних праць, розрахована на істориків, археологів, викладачів та студентів, а також на широке коло шанувальників давньої історії України.

Автори ідеї: Андрій Филипчук та Віталій Ляска.

Підписано до друку 27.11.2018.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк цифровий.
Умовн. друк. арк. 1,63. Обл.-вид. арк. 0,98.
Наклад 50 прим.

Друк: ТзОВ «Растр-7»
79005, м. Львів, вул. Кн. Романа, 9/1
тел./факс. 032 235 52 05, 235 72 13
e-mail: rastr.sim@gmail.com www.rastr-7.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ЛВ № 22 від 19.11.2002 р.